

7116
G. MATTO

SÕRMUS

ehtena ja sümbolina

NARVA, 1943

G. Matto

Sõrmus
ehtena ja sümbolina

Narva, 1943

No 29

Tartu Ülikooli
Raamatukogu

i 29641275

Äratrükk „Põhja Kodust“
2. III 1943. nr. 24.

Ehtesjadest kuulub sõrmus kahtlemata üldtuntute ja levinenumate hulka. Temaga ehib end nii mees kui naine, nii põhjamaa kui ka lõunamaa inimene.

Kuid kas kasutatakse sõrmust ainult ehtena? Kaugeltki mitte.

Kui noormees nelule sõrmuse kingib, siis ei mõtle ta tavaliselt mitte ainult ehtimisele. Ja laulatussõrmusena kasutatav libine hõbe- või kuldviis ei pretendeeri kuigi suurel määral ehtimisele. Tähendab — sõrmus pole kaugeltki ainult ehtes. Tal on nähtavasti teisi ülesandeid. Milliseid siis?

Piiblis loeme (1. Moosese 41, 41 — 43):

Ja vaarao ütles Joosepi vastu: „Vaata, ma olen sind kõige Egiptusemaa üle pannud.“ Ja vaarao võttis oma sõrmuse oma sõrmest ja pani selle Joosepi sõrme ja pani kallid linased riided tema selga ja pani kuldkee tema kaela. Ja laskis teda oma teises tõllas sõita, mis temal oli, ja käskis hüüda tema eel: igaüks heitku põlvili maha! Ja ta pani tema kõige Egiptusemaa üle.

Samuti räägitakse piiblis ka ühes teises kohas (1. Makkabeuse 6, 14), et kroon, mantel ja sõrmus olid võimu tunnused.

Nii on siis sõrmuse kasutamine võimutunnusena ürgvana komme.

Sama tähendus oli sõrmusel mitmel pool ka hilisemal ajal. Nii saab kiriku-vürst — piiskop oma võimu nähtavate tunnuste sõrmuse ja kepi läbi („*per annulum et baculum*“). Saksa keisrite võimutunnuste hulka kuulus samuti sõrmus. Võimutunnusena esineb sõrmus ka Islandi saarel ja mujal.

Sõrmusega kui võimutunnusega lähedalt seotud on pitsersõrmus („*annulus signatorius vel sigillaris*“) s. o. sõrmus-pitsat, mida kasutatakse pitserdamiseks. Pitserdamiskomme on nähtavasti tekkinud Egiptuses, sealt levinenud Vahemere idaranniku kaudu Euroopa muistsete kultuurrahvaste — kreeklaste ja roomlaste — juurde.

Vanimaks pitsersõrmuseks nii Egiptuses kui ka Babüloonas oli silinder. Hiljem (umbes 2200 e. Kr.) võtsid egiptlased pitsersõrmuseks püha sitika (skarabäus) kujutuse. Veel hiljem varustasid etruskid seesuguste sõrmustega kõiki Vahemere rannamaid.

Kreeklased ja roomlased kasutasid pitsersõrmuseid, kus lõlge, millega pitseriiti, oli tehtud sõrmusekivisse. Pitseriiti niisuguse pitseriga dokumente ja ka esemeid, et näidata nende kuuluvust. Kreekas oli peale selle pitsersõrmus veel ka vaba mehe tunnuseks. Isikule kuuluv pitseriiti oli seadusega kaitsitud. Nii keelavad Soloni seadused pitseriitlajal valmistatud pitseriiti enesele jäljendit jätta.

Vanim sõrmus Kreekas, mille olemasolu kirjalikult tõendatud, oli Polykratese sõrmus (Herodot, III, 41).

Et pitserisõrmused ka roomlaste poolt laialdast kasutamist leidsid, tõendab Plinius oma loodusloo 33. raamatus. Pitser vajutati harilikult vahasse.

Roomlaste kaudu tatvunesid teised rahvad pitserisõrmusega ja ta lelab kasutamist kuni praeguse ajani peaaegu terves maailmas.

Väga sageli ja üle terve maailma esineb sõrmus minevikus ka kui tähtis nõlaese.

Eestigi mulnasjutes leidub terve rida lugusid imesõrmusest. Niiuguseid muinasjutte leidub aga peaaegu kõikide rahvaste juures. Üksikasjaliselt on muinasjutte imesõrmusest käsitleanud soome õpetlane Antti Aarne („Vergleichende Mächrenforschungen“).

Sõrmus põimitud pronkstraatidest. Maaleid Narva jõe ülemjooksult. Balti rauaaeg. 10,2 g, sõõri seesmine dm. 20 mm.

Lüüdiialaste kuningas Gyges laskub allmaailma ja võtab kuldsõrmuse hilu sõrmest. Seda sõrmust üht või teistpidi keerates võib kuningas muutuda nähtamatuks ja saada ise kõiknägljaks.

Germaanlaste mulnasjutes räägitakse imesõrmusest, mille abil sai inimene oma kuju muuta. Nii muutsid endid noored nelud niiuguste nõlaesemete abil luikedeks ja jälle tagasi inimesteks.

Imesõrmuse abil võidi haigeld terveks teha ja tulikahju puhul tuld kustutada. Bambergi pühik Kunigunde

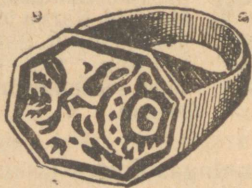
viskab tuleõnnetuse puhkemisel oma sõrmuse vastu hädakella. See hakkab nüüd iseenesest alarmi lööma ja tuleõnnetus välditakse. Kuningas Saalomoni imesõrmus omas jõudu halgeid tervendada. Peale selle kuuleme sõrmustest mitmesuguste halguste (kramplide, põlettiku ja palaviku) vastu.

Veel praegu kannavad mitmedki vask- ja tsinkribadest valmistatud sõrmused, kus tekkivat elektrivool, mis aitavat jooksvahalguse vastu. Olen nende üle sageli lugenud välismaade ajalehtis reklameerivad kuulutusi. Nii siis moodne imesõrmus.

On huvitav, et

ka kalliskivele omistati maagilist jõudu

ja neid kanti amulettidena, peamiselt just sõrmustes.

Koljuga sõrmus (pronks). Maa-
leid Lüganuselt. Graveeringus on järele aimatud rüütlite pitsatisõrmuste vappe. 12,1 g, dm. 21 mm.

Et kalliskive juba kauges minevikus austati, seda tõendab astrolastide ehk tähtedekummardajate usulohk Põhja-Aafrikas, mis oma tekkimiselt väga vana. Nende usundi järgi on igas kalliskivis taevase tule valgus.

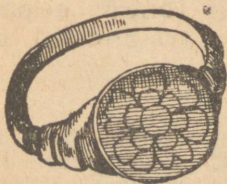
Araablased aga usuvad, et ka taevatähed on kalliskivid, mis kinnitatud taevavõlvi kaunistuseks ja pimedate ööde valgustamiseks.

Täpsemald teateid kalliskivide austamisest annab Herodot (* umb. 500 —

† 424), kes kirjutab Polykratese kuul-
sast smaragdsõrmusest. 5. sajandil e.
Kr. kirjutas Onomakritus (vähemalt
peetakse teda autoriks) luuletuse, kus
käsitles kõiki tolajal tuntud kalliskive,
ltsades juurde ka nende maagilised
omadused. Tema arvates, näiteks,

ei suuda jumalad vastu seista
inimese palvele, kes tuleb temp-
lisse hoides käes säravat mäe-
kristalli.

Roomlased andsid kalliskivele sa-
mu omadusi mis kreeklasedki. Room-
laste arvates võisid kalliskivid eriti
mõjutada inimese heaolu ja saatust.

Koljuga sõrmus
(hõbe). Maaleid
Maarja-Magdalee-
nast. Koljule gra-
veeritud tavaline
eesti etnograafilis-
te ehete õiskiri.
9,7 g, dm 22 mm.

Eriti aga usuti kalliskivide üleloomu-
likku jõusse keskajal. Usuti, et kallisk-
ivid võivad inimest kaitsta kurjade
valmude vastu, et nad võivad mõju-
tada inimese tervist, isegi au, rikkust,
llu ja õnne. Selajal tekkis ka arvamine,
et iga kalliskivi teataval kuul omab
erilist maagilist võimu. Seoses sellega
kujuneski kombeks, et teatavat kallisk-
ivi kanti ainult teataval kuul, või siis
sõrmuses, mida võis kanda aasta läbi,
pidi olema 12 erisugust kalliskivi.
Kanda tuli: jaanuaris hüatsinti, veeb-
ruaris ametüsti, märtsis jaspist, aprillis
safiiri, mais ahhaati või smaragdi, juu-
nis smaragdi või kaltседoni, juulis
oonüksit, augustis karneooli, septemb-

ris krüsoliiti, oktoobris berüllii, novemb-
ris topaasi, detsembris rubliini.

Ebausuj ja eelarvamuste ajalugu tun-
neb aga ka teise vana tõekspidamise,
mille kohaselt iga inimene peab kand-
ma sõrmust selle kuu kivilga, mil sõr-
musekandja sündinud. Nii tuleb kanda
jaanuaris sündinul hüatsinti, veebruaris
—ametüsti, märtsis—jasplst, aprillis—
safiiri või teemanti, mais — smaragdii,
juunis — kaltsedoni või ahhaati, juulis
—karneoli või rubliini, augustis — sar-
doonüksit, septembris — krüsoliiti, ok-
toobris — akvamarini või opaali, no-
vembris — topaasi, detsembris — krü-
sopraasi.

Kui seda tabelit võrrelda eelpool-
toodud kuutabeliga, kus näidatud, mil

Sõrmus (hõbe). Et-
nograafiline —Jär-
vamaalt. Spiraali
keeratud lohe. 8,7
g, dm. 22 mm.

kuul mingi kalliskivi omab eriti tuge-
vat maagilist jõudu, siis näeme, et
nad suuresti ühtuvad. Vist on kujune-
nud üks arvamus teisest või vähemalt
mõjutanud teist.

On muidki ürgvanu arvamusl kal-
liskivide kohta, eriti, mis puutub nen-
de värvusesse.

Miks veripunane rubiin nii tore-
dasti, aga ühtlasi ka nii saladuslikult
hiilgab, selle kohta räägib vana Ida-
maa suuline traditsioon järgmist.

Elas kord Idamaal vali despoot.
Tema ainus tütar armus kristlasesse.

Kuri tütre isa avastas noorte kohtamise ja tema märguandest oli küllalt, et südamevallutaja langes oma veres. Surija jõudis siiski võtta oma sõrmest õrn-punase kiviga sõrmuse, imbutas kivi oma veres, andis kallimale öeldes: „Kanna seda, armsaim, kuni taasnägemiseni paremas maailmas!“ Sest ajast peale rubiin omab veripunast värvust.

Taevakarva türkiis olevat saanud oma värvuse ühe õnnetu sinisilmalise silmadest, kes kurvastuse ja nutu tagajärjel jäänud pimedaks. Räägitakse ka, et türkiis muutvat oma värvust vastavalt teda kandva inimese meeleolule.

Kiviga sõrmus (hõbe). Maaleid Narva lähedusest. Sõrmuses lasuurkivi. Leides ei olnud aga kivi mitte sõrmuses, vaid leiti sõrmuse lähedusest eraldi. 18 g (koos kiviga), dm. 22 mm.

Opaal olevat madu kalliskivide hulgas ja toovat isikule, kes teda kannab, ebameelepärasust. Kui soovid tüli oma tuttava perekonda ja selle sihiga kingid talle opaali, siis minevat see täide.

Peruulased kummardasid ja jumaldasid smaragdi ja kui vallutajad hispaanlased asusid kirikut ehitama Püha-le Esmeraldale, siis tõld usklikud pärlismaalased pühakule kingiks toredaid smaragde. Järgmisel päeval olid smaragdid kadunud. See viis peruulased

õnnejoovastusse, sest nad uskusid, et pühak oli nende kingitused vastu võtnud ja ära viinud.

Smaragdist arvatakse, et tema muutub värvuselt alati kahvatuks, kui tema kandjat ähvardab hädasoht. Nii on tal siis võlme tulevikku ennustada. Saflir ja türkiis aga ainult siis muutuvad värvuselt, kui armastajaid ähvardab lahkimisoht.

Samuti arvati, et teemanti peab kandma sõjamees, sest see annab kandjale julgust ja vahvust lahingus. Kes aga kannab parema käe esimeses sõrmes rubiini, on haavamatu.

Rääkides sõrmustest olen kaldunud sõrmusekividele. Aga kui rääkida sõrmusest kui nõlaesemest, mil üleloomulik jõud, siis ei saagi vaikida kividest.

Sageli esineb sõrmus sümbolina. Kaldealastele ja egiptlastele oli sõrmus selle ringi sümboliks, mille tegi päike taevaruumis aastas, samuti oli ta nelle aja sümboliks, millel nagu sõrmuselgi pole algust ega lõppu. Roomlased andsid sõrmusele sama tähenduse; nagu nältavad juba ladinakeelsed nimed «*annus*» (-aasta) ja «*annulus*» ehk «*anulus*» (-sõrmus). Siit edasi sai sõrmus ka kokkukuuluvuse ja truuduse sümboliks. Juba vanade roomlaste juures oli kombeks, et peigmees andis pruudile sõrmuse, mida see siis kandis terve eluaja vasakukäe nimetlissõrmes tõenduseks, et ta oma mehele truuks tahab jääda. Abielusõrmuse kultuse võttis lõpuks ka kristlik kirik omaks. Algul kasutas kirik abielu truuduse sümbolina laulatusel pruudi ja peigmehe poolt üheskoos sõlmitud sõlme, hiljem pooleksralutud raha, mil-

lest ühe poole sai peigmees, teise pruut. Jõukamad aga kasutasid sõrmust ja algul ühepoolset, s. o. ainult pruudile pisteti peigmehe poolt sõrmus sõrme. Sümboliseks tuleb seda muidugi nii mõista, et peigmees sellega võttis pruudi omaks, sai tema üle valitsejaks. Alles 15. sajandi lõpuks on kristlikus kirikus laulatussõrmuste komme saanud üldiseks ja see-suguse võtnud kuju, nagu tunneme seda praegu. Praeguses kombes on see endine omandamisõiguse sümbol muutunud romantiliseks mõlemapoolseks sõrmustevahetamiseks, mis peab tähendama vastastikust lubadust alati-seks armastuseks ja truuduseks.

Kiviga sõrmuse külgvaade

Ka kristlik komme nägi ette, et sõrmus tuli kanda vasakukäe neljandas sõrmes (nimetissõrm). Tingimata nõuti seda aga ainult katoliku maades, kuna teistes maades kanti sõrmust ainult niikaua vasakukäe neljandas sõrmes, kuni see oli kihlasõrmuseks, pärast laulatust aga kanti seda parema-käe neljandas sõrmes.

Miks eelistati nimetissõrme sõrmuse-sõrmena, see selgub, kui kuuleme, et juba

vanad roomlased uskusid selle sõrme olevat tuiksoone kaudu ühenduses südamega.

Sõrmus pidi olema nii siis ablellunute südameühenduse sümboliks.

Aga ega sõrmust sümbolina ainult ableluliste vahel kasutada. Sellisena esineb ta ka muudel juhtumitel.

Kreeta müütiline kuningas Minos ja Ateena rahvuskangelane Theseus sattusid vaidlusesse selle üle, kes neist põlveneb merejumalusest. Et asjasse selgust saada, viskas Theseus oma pitseriõrmuse merre. Meri ei heltnud seda tagasi, sellega oli merejumalus tõendanud, et ta tunnustab lähedast sidet kangelasega.

Samose saare türann Polykrates tahtis Egiptuse kuningale Amosis II tõendada, et ta on enne kui pärast merejumalusega liidus. Uhke zhestiga viskab ta oma sõrmuse merre. Aga meri heltis sõrmuse tagasi. Merejumalus ei soovinud olla türanni liitlane.

Toreda tseremooniaga heltis mulste Veneetsia doodzh igal aastal kallihinnalise sõrmuse Aadria lahneltse, sellega tähendades, et meri on vabariigil pruut.

Rooma paavst laulatatakse kirikuga sõrmuse abil. Mõnedes ülikoolides kasutatakse magistri ja doktori sõrmuseid, mis peavad tõendama, et sõrmusekandja on seotud teadusega ja peab pühendama oma elu teadusele. Mõnede koolide õpilased on kasutanud sõrmust lõpumärgina (Pauli sõjakool. nälteks), mis pidi alla kriipsutama, et kõik lõpetajad kuuluvad ühisesse perre.

On palju muudki juhtumeid, kus sõrmust kasutati ja kasutatakse sümbolina.

Muidugi on aga kõige sageda-
mini ja kõige laialdasemalt sõr-
must kasutatud ehteasjana.

Siin pannakse pearõhk kord sõrmuse
metallosa väljatöötamisele, kord kivi-
dele. Sõrmus ehteasjana muutub ala-
tasa ja teeb kõik moekarjed kaasa.
Mis kord loetakse kauniks, see ei
vasta mõne teise ajajärgu maitsele
hoopiski. Sõrmus ehteasjana on valda-
nud paljude meeli lihtsatest looduse-
lastest kuni rikaste rahamagnaatideni.

Gootistiilne sõrmus (kõrgeproovilisest kul-
last). Maaleid Rakvere lähedusest. XVI—
XVII sajand. Sõrmusesse graveeritud pal-
ve: „(A v e) M a r i a“, milline leidub tolle-
aegsetel hõbeehetel väga sageli. Sees mo-
nogramm: „b. g“. 12,1 g, dm 20 mm.

Mis puutub meie esivanemalisse, siis
võib öelda, et nemadki on juba üsna
kauges minevikus sõrmuseid kasutanud.
Arheoloogilised leiud on rikkad sõrmu-
selst. Vanemast rauaajast esinevad nii
lihtsad kinnised, kui ka lahtised spi-
raalsõrmused, sõrmused prillikujuliste
spiraalotsadega ja sõrmused azhuur-
kaunistustega. Nooremal rauaajal esi-
neb sõrmuseil sageli hambuline orna-
ment. Mis puutub sõrmuseklividesse,
siis need näivad muinasajal puuduvat.
Ja kui mõnikord tulebki maa seest
kiviiga sõrmus päevavalgele, siis on
see poolenisti juba etnograafiline ese.
Kivide aset täidab mõnikord esinev

emali. Sõrmused emalliga nälvad aga olevat mele arheoloogiliste leidude hulgas rändurid võõrsilt.

Mele etnograafilisi sõrmuseid võlme lligitada lihtsaiks vitssõrmuseiks, „kukeharjasõrmuseiks“, pitserisõrmusekujuliseks ja sõrmuseiks kividega. Kive on ühest kuni kolmeni.

Milleks kasutasid muinaseestlased sõrmuseid?

Kõige sagedamini nähtavasti eheteks. Nende kuju ja ornamenteerimine näib seda tõendavat, rahvalaulud tõendavad sedasama. Pitserisõrmusekujulistele lõigatud kujutusil (joontest võrestik, inimfiguur jne.) võib ju ka olla sümbolne tähendus. Etnograafiliste sõrmuste hulgas on aga kindlasti neid, mis esinevad sümbolitena. Kui näiteks „kukeharjasõrmuste“ hulgas leiameneid, mis kujutavad käeandmist (kahte kokkupandud kätt), siis on need ometi kindlasti ustavuse ja truuduse sümbolid.

Arheoloogilised sõrmused on enamikus pronksist, harvem hõbedast, väga harva kullast (needki peamiselt hilisemast ajajärgust — pooletnograafilised). Etnograafiliste sõrmuste metallina domineerib hõbe, kuid esinevad aga ka sageli sõrmused valgest metallist („poolahõbe“).

Piirdun selle lühikese seletusega eesti rahvuslikest sõrmuseist. Kuna kavatsen eesti rahvuslike ehted edaspidi lähemale vaatlusele võtta kultuuriloolisest (ja võimaluse piirides ka kunstilisest) seisukohast, siis püüan käesolevas kirjutuses üksikasju vältida.

* * *

Nagu peaaegu kõlki asju, nii kogutakse ka sõrmuseid. On inimesi, kes sõrmustekogumise oma erialaks teinud. Roomlased oleval olnud esimesed sõrmuste kogujad.

Neld oleval nad holdnud selleks eriti valmistatud kastides, mida daktiloteekideks kutsuti.

Roomlastest esimesi sõrmustekogujaid oli Sulla võõraspoeg Scaurus. Veel kuulsam sõrmustekogu kuulus Pompejusele, mis võidu järele Mithridatese üle tema kätte langes.

Ka hilisemast ajast on teada mitmed sõrmustekogujad.

Need erakogujad on riiklikele muuseumidele teinud suure teene. Just nende kaudu on tulnud riiklikesse muuseumidesse huvitavad sõrmustekogud, millele püüatud alale muuseumid muldu suuremat tähelepanu ei saanud pühendada, kuid mis iseenesest pakub teadusele küllaltki tähtsat materjali.

Silin on kordunud jälle vana tõe: erakogujad on esimesi ploneere, on muuseumide mõtte algatajaid ja suurimaid kaasaltajaid nende ülesannete teostamisel.

Tartu Ülikooli
Raamatukogu

A

14677

; 29641275

